แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูอาคารทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ กรณีศึกษา: ย่านชุมชนตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี

Conservation and Restoration Guidelines for Historical Heritage Buildings: A Case Study of Talad Lang Community, Lop Buri Province

รับบทความ	29/09/2568
แก้ไขบทความ	14/02/2569
ยอมรับบทความ	18/02/2569

ตรีรัตน์ จันทร์คล้าย* อมร กฤษณพันธุ์
ภาควิชาการวางแผนชุมชนเมืองและสภาพแวดล้อม คณะสถาปัตยกรรม ศิลปะและการออกแบบ
สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง
Trirat Chankhlai, Amorn Kritsanaphan
Urban and Environmental Planning, School of Architecture, Art and Design
King Mongkut's Institute of Technology Ladkrabang
64602021@kmitl.ac.th, amorn.kr@kmitl.ac.th
*ผู้ประพันธ์บรรณกิจ

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพ คุณค่าทางประวัติศาสตร์ และความสำคัญของอาคารในย่านชุมชนตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี เพื่อนำไปสู่การกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูอาคารทรงคุณค่า การศึกษาใช้วิธีวิจัยแบบผสมผสาน ประกอบด้วยการทบทวนเอกสาร การสำรวจภาคสนาม การเก็บข้อมูลแบบสอบถามจากผู้อยู่อาศัยจำนวน 284 ครัวเรือน และการสัมภาษณ์หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า ย่านชุมชนตลาดล่างเป็นพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์ที่มีพัฒนาการต่อเนื่องตั้งแต่สมัยอยุธยา และยังคงหลงเหลือรูปแบบอาคารสำคัญ 3 ประเภท ได้แก่ เรือนแถวไม้ ตึกแถวแบบท้องถิ่น และตึกแถวสมัยใหม่ระยะต้น โดยผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่รับรู้ถึงความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในระดับมาก และเชื่อมโยงอัตลักษณ์ของย่านกับอาคารสถาปัตยกรรมเก่าแก่

การประเมินคุณค่าอาคารโดยใช้กรอบแนวคิดด้านความแท้ (authenticity) และบูรณภาพ (integrity) พบว่า แม้อาคารบางส่วนยังคงรักษาเค้าโครงและองค์ประกอบดั้งเดิมไว้ได้ แต่การซ่อมแซม ต่อเติม และผลกระทบจากเหตุอัคคีภัยในอดีตส่งผลให้บูรณภาพของย่านลดลง แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูที่เสนอประกอบด้วย การอนุรักษ์รูปแบบและวัสดุดั้งเดิม การจัดการภูมิทัศน์และสภาพแวดล้อม การส่งเสริมการใช้ประโยชน์อาคารอย่างเหมาะสม และการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้การจัดการย่านเมืองประวัติศาสตร์สามารถรักษาอัตลักษณ์ควบคู่กับการพัฒนาในบริบทสังคมร่วมสมัยอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: *อนุรักษ์ ฟื้นฟู ชุมชน อาคาร คุณค่า*

Abstract

This study aims to analyze the physical characteristics, historical value, and significance of buildings in the Talat Lang community, Lopburi Province, in order to formulate appropriate conservation and rehabilitation guidelines for heritage buildings. A mixed-methods research approach was employed, including a review of relevant literature, field surveys, questionnaire surveys of 284 households, and interviews with relevant agencies. The findings indicate that the Talat Lang community constitutes a historic urban area with continuous development since the Ayutthaya period and retains three principal building types: wooden row houses, local shophouses, and early modern shophouses. Most residents perceive the community as having a high level of historical significance and associate its identity primarily with its historic architectural fabric.

The evaluation of building values based on the concepts of authenticity and integrity reveals that, although some buildings retain their original form and elements, repairs, extensions, and the impacts of past fire disasters have reduced the overall integrity of the area. The proposed conservation and rehabilitation guidelines emphasize the preservation of original architectural forms and materials, landscape and environmental management, the promotion of appropriate building use, and community participation. These measures aim to ensure that the management of the historic urban area can sustain its identity while accommodating development within a contemporary social context in a sustainable manner.

Keywords*: conservation, revitalization, community, building, values*

บทนำ

การพัฒนาและการขยายตัวอย่างรวดเร็วของเมืองส่งผลกระทบต่อย่านชุมชนเก่าที่มีเอกลักษณ์และมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม ในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมทางกายภาพเนื่องจากสูญสลายไปตามทิศทางการพัฒนาของสังคมเมืองหรือบางพื้นที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการอยู่อาศัย รูปแบบอาคารดั้งเดิมที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ในอดีต เนื่องจากขาดการดูแลที่เหมาะสมจากหน่วยงานรัฐและหน่วยงานท้องถิ่น จึงทำให้ย่านชุมชนเก่าเหล่านี้ตกอยู่ในสภาวะเสื่อมถอยและเสี่ยงต่อการสูญสลายในอนาคต

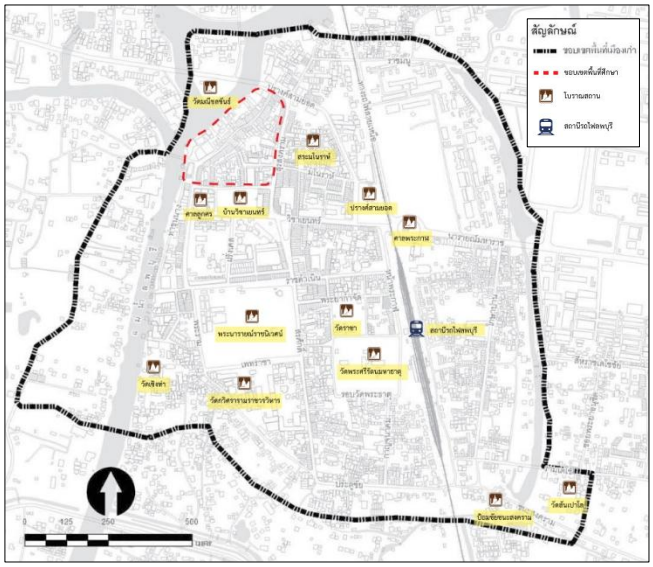
ชุมชนตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี มีบทบาทสำคัญทางประวัติศาสตร์ มากกว่า 100 ปี โดยเป็นศูนย์กลางการถ่ายเทสินค้าอุปโภค-บริโภคของผู้คนในอดีต โดยเฉพาะในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ในระยะช่วง พ.ศ. 2508 เป็นต้นมา ชุมชนตลาดล่างถูกลดบทบาทความสำคัญลง เนื่องจากมีการเปลี่ยนด้านระบบคมนาคม โดยเปลี่ยนจากการสัญจรทางน้ำเป็นทางบก ประกอบกับลำน้ำบริเวณพื้นที่ตื้นเขิน เรือที่แล่นก็ทยอยหายออกไปจากพื้นที่ ต่อมามีการวางผังเมืองใหม่ ส่งเสริมการพัฒนาเมืองลพบุรีให้ขยายตัวออกไปทางทิศตะวันออกเพื่อเชื่อมต่อกับถนนพหลโยธิน ประกอบกับการสร้างเขื่อน ประตูระบายน้ำ และฝายน้ำล้นตลอดจนเกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่ เมื่อ พ.ศ. 2511 ทำให้เกิดความเสียหายของอาคารหลายหลังและสร้างความเปลี่ยนแปลงต่อภูมิทัศน์ของย่านตลาดล่างอย่างรุนแรงส่งผลให้ตลาดแห่งนี้ซบเซาลง แต่ยังคงไว้ซึ่งร่องรอยของความเจริญรุ่งเรืองเมื่อ 100 กว่าปีผ่านความเฉพาะของประเภทสินค้า รวมถึงความโดดเด่นทางด้านสถาปัตยกรรมที่ยังคงความมีเสน่ห์ของรูปแบบอาคารที่มีความหลากหลายและสวยงาม จึงถือได้ว่าย่านชุมชนตลาดล่างเป็นพื้นที่มรดกทางสถาปัตยกรรมของท้องถิ่นที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์และฟื้นฟู

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

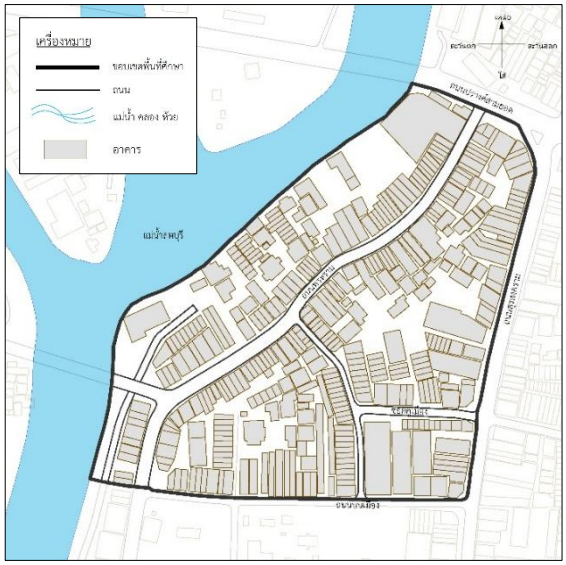
1. ศึกษาการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพและคุณค่าทางประวัติศาสตร์จากอดีตถึงปัจจุบัน เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการประเมินคุณค่าของอาคารที่ยังคงหลงเหลือ
2. ศึกษาแนวทางในการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนและอาคาร
3. เพื่อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนและอาคารทรงคุณค่า

ขอบเขตการศึกษา

ย่านชุมชนตลาดล่างตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลท่าหิน อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี มีขอบเขตพื้นที่ประมาณ 0.071 ตารางกิโลเมตร โดยมีอาคารในพื้นที่ศึกษา จำนวน 389 หลังคาเรือน และครัวเรือนในพื้นที่ศึกษา จำนวน 284 ครัวเรือน (จากการสำรวจ ณ ปี พ.ศ. 2568) (ภาพ 1) (ภาพ 2)

ภาพ 1 บริบทเมืองโดยรอบพื้นที่ศึกษา
ที่มา : โครงการกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าลพบุรี โดย สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2553. (https://nced.onep.go.th/opendata/2568/oldtown36_announce/lopburi.pdf)
ปรับปรุงโดย ผู้วิจัย, 2568

ภาพ 2 ขอบเขตพื้นที่ศึกษา
ที่มา : โดย ผู้วิจัย, 2568

การทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

กุลพัชร์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา และเกรียงไกร เกิดศิริ (2559) ได้ศึกษาเรือนแถวพื้นถิ่นในภูมิทัศน์ย่านประวัติศาสตร์ตลาดล่างถนนพระราม จังหวัดลพบุรี ซึ่งมุ่งวิเคราะห์เรือนแถวพื้นถิ่นในฐานะองค์ประกอบสำคัญของภูมิทัศน์ย่านประวัติศาสตร์ โดยให้ความสำคัญกับลักษณะทางกายภาพ รูปแบบสถาปัตยกรรม และความสัมพันธ์กับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่สะท้อนคุณค่าของเรือนแถวไม้ในฐานะหลักฐานทางกายภาพที่แสดงถึงอัตลักษณ์และความต่อเนื่องของชุมชนตลาดล่าง อย่างไรก็ตาม การศึกษาดังกล่าวยังมุ่งเน้นการวิเคราะห์เชิงรูปแบบเป็นหลัก ขณะที่การประเมินคุณค่าอาคารและพื้นที่ในมิติด้านการอนุรักษ์บนฐานคุณค่า โดยเฉพาะด้านความแท้ (authenticity) และบูรณภาพ (integrity) รวมถึงการรับรู้คุณค่าของผู้อยู่อาศัยยังมิได้ถูกนำเสนอ ดังนั้นงานวิจัยฉบับนี้จึงต่อยอดจากการศึกษาข้างต้น โดยขยายกรอบการวิเคราะห์ไปสู่การประเมินคุณค่าอาคารและพื้นที่ในกรอบแนวคิดการอนุรักษ์บนฐานคุณค่า ซึ่งบูรณาการมิติทางกายภาพ ประวัติศาสตร์ และสังคม เพื่อสนับสนุนการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูอาคารทรงคุณค่าในบริบทเมืองประวัติศาสตร์อย่างเหมาะสม

แนวคิดและทฤษฎีมรดกทางวัฒนธรรม

องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ [UNESCO] (1972, 2003) ได้กำหนดความหมายของมรดกทางวัฒนธรรม (cultural heritage) โดยแบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible cultural heritage) มองเห็นและจับต้องได้อย่างเป็นรูปธรรม สามารถเคลื่อนที่ได้และไม่สามารถเคลื่อนที่ได้ เช่น อนุสรณ์สถาน (monuments) คือผลงานทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม หรือจิตรกรรม องค์ประกอบหรือโครงสร้างทางโบราณคดี จารึก งานศิลปะ สิ่งประดิษฐ์ และกลุ่มอาคาร ลักษณะทางสถาปัตยกรรม สิ่งก่อสร้าง อาคารที่แยกกันหรือเชื่อมต่อกัน 2) มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible cultural heritage) ไม่สามารถมองเห็นและจับต้องได้เป็นนามธรรม ซึ่งบุคคลหรือชุมชนสร้างขึ้นเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น เช่น ประวัติศาสตร์ นิทานพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษา วัฒนธรรม และภูมิปัญญา โดย ยงธนิศร์ พิมลเสถียร (2557) ได้กล่าวถึงเกณฑ์ในการประเมินคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม ดังนี้

ตาราง 1 สรุปเกณฑ์คุณค่าพื้นฐาน (Basic criteria) ในการประเมินคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม

เกณฑ์	ความหมาย
คุณค่าทางประวัติศาสตร์ (History)	- ความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ บุคคลสำคัญ หรือยุคสมัยที่มีบทบาทต่อสังคมที่เกิดขึ้นในอดีตและได้มีการบันทึกไว้ - เป็นหลักฐานที่สะท้อนพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม
คุณค่าทางสถาปัตยกรรม/ศิลปกรรม (Architectural / Artistic value)	- ลักษณะเด่นด้านรูปแบบสถาปัตยกรรม/ศิลปกรรม ฝีมือช่าง วัสดุ เทคนิคการก่อสร้าง - การเป็นตัวแทนของยุคสมัยหรือลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่หายาก
คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม (Social and cultural value)	- ความผูกพันกับชุมชน วิถีชีวิต ความเชื่อ และกิจกรรมที่สืบต่อกันมา - การเป็นพื้นที่ที่สะท้อนอัตลักษณ์และความทรงจำร่วม
ความสมบูรณ์แท้ (Authenticity & integrity)	- ความคงสภาพดั้งเดิม ไม่ถูกเปลี่ยนแปลงจนสูญเสียลักษณะสำคัญ - ความกลมกลืนกับบริบทเดิมและสิ่งแวดล้อมโดยรอบ

ที่มา: ผู้วิจัยสรุปจาก การปรับปรุงฟื้นฟูเมืองและการอนุรักษ์เมือง (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขเพิ่มเติม) โดย ยงธนิศร์ พิมลเสถียร, 2557. สำนักงานบริหารการพิมพ์ธรรมศาสตร์.

กฎบัตรเบอร์รา (Burra Charter) (Australia ICOMOS, 2013; originally adopted 1979) เป็นกรอบแนวคิดการอนุรักษ์พื้นฐานคุณค่า (value-based conservation) ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้กับอาคารและภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ได้อย่างเหมาะสมกับบริบทเฉพาะพื้นที่ โดยกำหนดให้กระบวนการอนุรักษ์เริ่มจากการทำความเข้าใจคุณค่าทางวัฒนธรรมในมิติต่าง ๆ ได้แก่ คุณค่าทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม สังคม วัฒนธรรม และวิทยาศาสตร์ หลักการสำคัญประกอบด้วย การแทรกแซงเท่าที่จำเป็น การเคารพวัสดุและบริบทดั้งเดิม และการใช้ประโยชน์ที่สอดคล้องกับคุณค่าเดิม ทั้งนี้ กฎบัตรเบอร์รา (Burra Charter) มองการอนุรักษ์เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ครอบคลุมการดูแลรักษาและการจัดการในระยะยาว

โจกิเลห์โต (Jokilehto) (1999) เสนอแนวคิดการอนุรักษ์บนฐานคุณค่า (value-based conservation) โดยมองว่า หัวใจของการอนุรักษ์อยู่ที่การรักษาความหมายและคุณค่าทางวัฒนธรรมของมรดกมากกว่าการคงไว้ซึ่งสภาพทางกายภาพเพียงอย่างเดียว ความแท้จึงเป็นแนวคิดเชิงบริบทที่ต้องพิจารณาตามวัฒนธรรมและสังคมของพื้นที่นั้น ๆ และควรประเมินผ่านหลายมิติ

ฟิลเดน (Feilden) (2003) การอนุรักษ์เป็นกระบวนการจัดการอย่างเป็นระบบ (conservation as management) ที่ต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจคุณค่าของอาคารและบริบทก่อนดำเนินการใด ๆ โดยยึดหลักการแทรกแซงเท่าที่จำเป็น (minimum intervention) การเคารพวัสดุและเทคนิคดั้งเดิม การใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ประกอบการตัดสินใจและการรักษาความสมบูรณ์ของบริบทแวดล้อม ทั้งนี้ การอนุรักษ์ต้องสร้างสมดุลระหว่างความปลอดภัย การใช้งานและการคงไว้ซึ่งคุณค่าทางวัฒนธรรมของอาคาร

จากการทบทวนแนวคิดและทฤษฎีมรดกทางวัฒนธรรม สามารถสรุปได้ว่า มรดกถูกพิจารณาบนฐานของ “คุณค่า” ที่ครอบคลุมทั้งมิติทางกายภาพและนามธรรม โดย UNESCO (1972, 2003) จำแนกมรดกออกเป็น มรดกที่จับต้องได้ และจับต้องไม่ได้ ขณะที่แนวคิดของยงธนิศร์ พิมลเสถียร (2557) เน้นการประเมินคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม/ศิลปกรรม สังคมและวัฒนธรรม รวมถึงความสมบูรณ์แท้และบูรณภาพ ทั้งนี้ แนวคิดการอนุรักษ์บนฐานคุณค่า (value-based conservation) ของกฎบัตรเบอร์รา (Burra Charter) โจกิเลห์โต (Jokilehto) และฟิลเดน (Feilden) ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจคุณค่าทางวัฒนธรรมเป็นจุดเริ่มต้นของการอนุรักษ์ การแทรกแซงเท่าที่จำเป็น และการจัดการอย่างต่อเนื่องในระยะยาว อันเป็นกรอบสำคัญในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูให้สอดคล้องกับบริบทพื้นที่อย่างยั่งยืน

แนวคิดและทฤษฎีการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนและอาคาร

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2565) ได้เสนอ 3 แนวทาง ดังนี้

การรักษาองค์ประกอบที่สำคัญ

- รูปแบบโครงสร้างของย่านชุมชนเก่า ซึ่งถูกกำหนดโดย เส้นทางสัญจร ทางน้ำ ถนน กลุ่มอาคาร ที่ว่าง ความสัมพันธ์ระหว่างอาคารกับพื้นที่สีเขียวและที่โล่งว่าง

- รูปทรงและลักษณะทางกายภาพทั้งภายในและภายนอกของอาคาร ซึ่งถูกกำหนดโดย โครงสร้างอาคาร ปริมาตร รูปแบบ สัดส่วน วัสดุ สี และการประดับตกแต่ง

- รักษาความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ย่านชุมชนเก่ากับบริบทแวดล้อมทั้งธรรมชาติและมนุษย์สร้าง

- รักษาประโยชน์ใช้สอย กิจกรรมในย่านชุมชนเก่าที่หลากหลาย และต่อเนื่องตามช่วงเวลาและยุคสมัย

- การสืบทอดทางประเพณี ภูมิปัญญา คุณค่าของสถานที่ที่นำไปสู่การคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของสถานที่และย่านชุมชนเก่า

- การรักษาโครงสร้าง/โครงข่ายทางสังคม รวมไปถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมในย่านชุมชนเก่า

การวางแผนเพื่อประโยชน์ใช้สอยใหม่ กิจกรรมและประโยชน์ใช้สอยรูปแบบใหม่ควรมีการวางแผนและพิจารณาให้เหมาะสมกับลักษณะของย่านชุมชนเก่า การพัฒนาประโยชน์ใช้สอยใหม่ ๆ ในย่านชุมชนเก่า เอื้อให้เกิดความหลากหลายของกิจกรรมดั้งเดิมและกิจกรรมใหม่ที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตและชีวิตประจำวันของผู้คน

การควบคุมการออกแบบสถาปัตยกรรมร่วมสมัย การออกแบบสถาปัตยกรรมใหม่หรือการปรับปรุงซ่อมแซมอาคารเก่า ลักษณะของสถาปัตยกรรมร่วมสมัยควรคำนึงถึงความเชื่อมโยงที่ว่างกับโครงสร้างเดิมของย่านชุมชนเก่าและบริบทโดยรอบ ซึ่งสถาปัตยกรรมใหม่ สามารถแสดงออกถึงลักษณะเฉพาะแห่ง การออกแบบของสถาปนิกได้โดยมีสัดส่วนและลักษณะทางกายภาพอันกลมกลืนไปกับบริบทเดิม

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนและอาคาร ประกอบด้วย 3 แนวทาง 1) การรักษาองค์ประกอบสำคัญ ทั้งรูปแบบย่าน โครงสร้างอาคาร คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม เพื่อคงอัตลักษณ์เดิม 2) การวางแผนใช้สอยใหม่ที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตร่วมสมัย ควบคู่กับกิจกรรมดั้งเดิม และ3) การควบคุมการออกแบบสถาปัตยกรรมร่วมสมัยให้สอดคล้องกับบริบทเดิมของชุมชน ทั้งด้านสัดส่วน รูปแบบ และความกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมโดยรอบ

แนวคิดและทฤษฎีการประเมินคุณค่าอาคารประวัติศาสตร์

การประเมินคุณค่าอาคารประวัติศาสตร์ จำเป็นต้องมีการศึกษาสภาพอาคารในอดีตและปัจจุบันว่ามีการเปลี่ยนแปลงโดยมีหลักการในการพิจารณาคุณค่า คือความแท้ของอาคาร (authenticity) และบูรณภาพ (integrity)

การประเมินด้านความแท้

Nara Document on Authenticity (UNESCO, ICCROM, & ICOMOS, 1994) ได้ขยายกรอบแนวคิดด้าน “ความแท้” (authenticity) ในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมให้ครอบคลุมความหลากหลายทางวัฒนธรรมมากขึ้น โดยเน้นย้ำว่า การประเมินคุณค่าของมรดกจำเป็นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของบริบททางสังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ของพื้นที่นั้น ๆ ไม่สามารถใช้เกณฑ์ตายตัวหรือมาตรฐานแบบสากลเพียงอย่างเดียวได้ แสดงให้เห็นว่า ความแท้เป็นองค์ประกอบสำคัญของคุณค่าทางวัฒนธรรมและเป็นพื้นฐานในการตัดสินใจด้านการอนุรักษ์ การฟื้นฟู ตลอดจนการขึ้นทะเบียนมรดกโลก

การประเมินความแท้จึงควรพิจารณาผ่านหลายมิติ ได้แก่ รูปแบบและการออกแบบ วัสดุ และส่วนประกอบดั้งเดิม เทคนิคและกระบวนการช่าง การใช้ประโยชน์และหน้าที่เดิม ตำแหน่งที่ตั้งและบริบทแวดล้อม รวมถึงจิตวิญญาณและความรู้สึกของสถานที่ ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สะท้อนความหมายเชิงวัฒนธรรมของมรดกอย่างครบถ้วน อีกทั้งบทบาทของชุมชนเจ้าของวัฒนธรรมในฐานะแหล่งข้อมูลหลักและสนับสนุนให้มีการประเมินความแท้แบบสหสาขาวิชา (multidisciplinary) เพื่อให้การอนุรักษ์สอดคล้องกับคุณค่าที่แท้จริงของพื้นที่

ยงธนิศร์ พิมลเสถียร (2557) กล่าวถึง คุณภาพของแหล่งมรดกที่ยังคงรักษาลักษณะดั้งเดิมไว้ ซึ่งลักษณะดั้งเดิมนั้นมักถูกเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา โดยความแท้ดั้งเดิมบ่งบอกว่ามรดกทางวัฒนธรรมนั้นมีคุณค่ามากน้อยเพียงใด โดยสามารถพิจารณาความแท้ได้ 4 ลักษณะ ได้แก่

- ความแท้ในด้านรูปแบบหรือการออกแบบ (Authenticity in design) หมายถึง แหล่งมรดกนั้นยังมีรูปแบบเดิมอย่างในอดีตหรือไม่ พิจารณาถึงลักษณะของการออกแบบที่มีลักษณะดั้งเดิม เกิดจากทักษะ ความรู้ รวมไปถึงวิถีชีวิตของคนสมัยก่อน ซึ่งจำเป็นต้องใช้หลักเกณฑ์และผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้เฉพาะด้านในการพิจารณา

- ด้านความแท้ในด้านวัสดุ (Authenticity in material) หมายถึง แหล่งมรดกนั้น ยังมีการใช้วัสดุแบบเดิมหรือไม่ พิจารณาจากวัสดุของอาคารว่า มีความแท้ดั้งเดิมของวัสดุมากน้อยเพียงใด เนื่องจากวัสดุในอดีตและปัจจุบันมีลักษณะที่แตกต่างกันทั้งในด้านคุณสมบัติและองค์ประกอบด้านการออกแบบ

- ด้านความแท้ในด้านฝีมือช่าง (Authenticity in workmanship) หมายถึง ยังคงรักษาวิธีการก่อสร้างแบบเดิมหรือไม่ พิจารณากระบวนการก่อสร้าง เนื่องจากฝีมือช่างในอดีตจะมีลักษณะเฉพาะและมีเอกลักษณ์แตกต่างจากช่างในยุคปัจจุบัน ทั้งด้านเครื่องมือและความชำนาญ จึงทำให้ต้องมีช่างที่มีความรู้และความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง

- ด้านความแท้ในด้านสภาพโดยรอบ (Authenticity in setting) หมายถึง ยังคงรักษาสภาพโดยรอบแหล่งมรดกไว้ให้ได้เหมือนเดิมมากน้อยเพียงใด พิจารณาสภาพโดยรอบของพื้นที่ หากสภาพข้างเคียงมีการเปลี่ยนแปลงก็อาจส่งผลต่อคุณค่าของอาคารนั้นตามไปด้วย

เกณฑ์ในการประเมินบูรณภาพ (Assessment of integrity)

สโตเวล (Stovel) (2004: 115 อ้างถึงใน ยงธนิศร์ พิมลเสถียร, 2557) บูรณภาพ (integrity) หรือความเสี่ยง เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาลักษณะการเปลี่ยนแปลงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของชุมชน เป็นเครื่องมือที่ช่วยบอกว่าชุมชนนั้นเปลี่ยนแปลงคุณค่าประวัติศาสตร์ไปมากน้อย และยังคงสามารถอนุรักษ์หรือรักษาความแท้ได้ต่อไปหรือไม่ โดยสามารถพิจารณาได้ 2 ด้าน ดังนี้

- ความครบถ้วนสมบูรณ์ (Wholeness) เป็นการมองภาพรวมที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ในชุมชนว่ายังคงความสมบูรณ์จากอดีต ได้แก่ ที่ตั้ง รูปแบบหรือการออกแบบ สภาพแวดล้อม วัสดุ ฝีมือช่าง อารมณ์ความรู้สึก และความเกี่ยวพันกับประวัติศาสตร์

- การไม่ถูกรบกวน (Intactness) ไม่ถูกปัจจัยต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์หรือภัยธรรมชาติ ที่ส่งผลให้สูญสลายคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ซึ่งอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง หรือการเปลี่ยนแปลงอย่างกะทันหัน เช่น ความเสียหายจากอัคคีภัย การต่อเติม และเปลี่ยนแปลงการใช้อาคาร เป็นต้น

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีการประเมินคุณค่าอาคารประวัติศาสตร์ พบว่า การประเมินคุณค่าอาคารประวัติศาสตร์ยึดกรอบแนวคิดหลัก ได้แก่ ความแท้ (authenticity) และบูรณภาพ (integrity) โดย Nara Document on Authenticity (UNESCO, ICCROM, & ICOMOS, 1994) เน้นว่า ความแท้ต้องพิจารณาในบริบททางสังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ผ่านมิติด้านรูปแบบ วัสดุ เทคนิคช่าง และบริบทแวดล้อม ขณะที่แนวคิดบูรณภาพตามสโตเวล (Stovel) (2004: 115 อ้างถึงใน ยงธนิศร์ พิมลเสถียร, 2557) มุ่งประเมินความครบถ้วนขององค์ประกอบทางประวัติศาสตร์ และระดับการไม่ถูกรบกวนจากการเปลี่ยนแปลง ทั้งสองแนวคิดจึงเป็นฐานสำคัญในการประเมินคุณค่าและกำหนดแนวทางการอนุรักษ์อาคารประวัติศาสตร์ให้สอดคล้องกับคุณค่าที่แท้จริงของพื้นที่อย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ตามจากการทบทวนแนวคิดและทฤษฎีมรดกทางวัฒนธรรม ตลอดจนแนวคิดและทฤษฎีการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนและอาคาร และการประเมินคุณค่าอาคารประวัติศาสตร์ พบว่า การอนุรักษ์และฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรม ชุมชน และอาคารในบริบทเมืองประวัติศาสตร์ ควรดำเนินการบนฐานของการทำความเข้าใจและประเมินคุณค่าทางวัฒนธรรมในหลายมิติ ได้แก่ คุณค่าทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม และสังคมวัฒนธรรม โดยดำเนินการควบคู่กับการพิจารณาความแท้และบูรณภาพของอาคารและพื้นที่ การอนุรักษ์จึงจะเป็นกระบวนการจัดการที่มุ่งรักษาคุณค่าและอัตลักษณ์ของสถานที่ ควบคู่กับการใช้ประโยชน์และการฟื้นฟูอย่างเหมาะสม โดยคำนึงถึงการรักษาองค์ประกอบสำคัญของย่าน การควบคุมการเปลี่ยนแปลง และความกลมกลืนกับบริบทเดิม เพื่อให้มรดกทางวัฒนธรรมสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนในระยะยาว

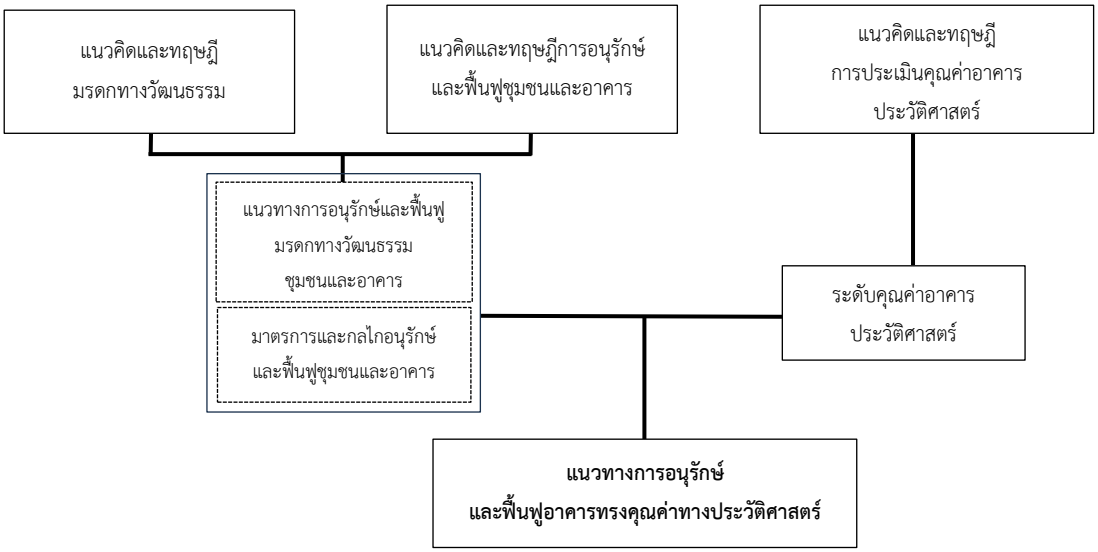
การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การสำรวจภาคสนาม เพื่อเก็บข้อมูลสภาพอาคาร รูปแบบสถาปัตยกรรม การใช้ประโยชน์ และบริบทพื้นที่ 2) แบบสอบถามความคิดเห็นของผู้อยู่อาศัย จำนวนทั้งหมดของพื้นที่ 284 ครัวเรือน เพื่อประเมินการรับรู้คุณค่าและความสำคัญของชุมชนและอาคาร และ 3) แบบสัมภาษณ์หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาใช้ประกอบการวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์การวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการทบทวนเอกสาร การสำรวจภาคสนาม และการสัมภาษณ์ ถูกนำมาวิเคราะห์ด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis) โดยใช้กรอบแนวคิดด้านความแท้ (authenticity) และบูรณภาพ (integrity) เป็นฐานในการพิจารณาคุณค่าอาคารและบริบทชุมชน ขณะที่ข้อมูลเชิงปริมาณจากแบบสอบถามถูกนำมาวิเคราะห์ด้วยสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ความถี่และร้อยละ ผลการวิเคราะห์ทั้งสองส่วนถูกนำมาสังเคราะห์ร่วมกันเพื่อใช้ในการอภิปรายผลและกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟู

กรอบแนวคิดการศึกษา

ภาพ 3 กรอบแนวคิดการวิจัย
ที่มา: ผู้วิจัย, 2568

ผลการศึกษา

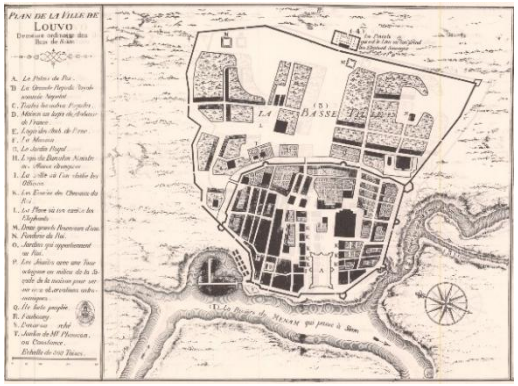
ลักษณะของชุมชนและอาคาร

คุณค่าทางประวัติศาสตร์

ชุมชนตลาดล่างเป็นชุมชนทางการค้าที่มีการตั้งถิ่นฐานเก่าแก่ ซึ่งสามารถสืบย้อนไปได้ถึงช่วงสมัยอยุธยาตามปรากฏในแผนที่ทางประวัติศาสตร์ และบันทึกของวิศวกรชาวฝรั่งเศส ยืนยันถึงตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนตลาดล่างในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ประกอบกับแผนผังเมืองละโว้ (Plan De la vile de Louvo) (ภาพ 4) แสดงถึงทำเลที่ตั้งของชุมชนตลาดล่างที่อยู่ในชัยภูมิที่สำคัญต่อการพัฒนา เนื่องจากมีภูมิประเทศตั้งอยู่ติดกับแม่น้ำลพบุรี และเป็นจุดบรรจบกันของเส้นทางน้ำ 3 สาย คือ แม่น้ำลพบุรี คลองบางขันหมาก และห้วยมูล โดยทำหน้าที่ในการเป็นศูนย์กลางในการขนถ่ายสินค้าของเมืองที่พ่อค้า แม่ค้า จะนำสินค้าบรรทุกใส่เรือมาจากสิงห์บุรี ชัยนาท อยุธยา และกรุงเทพฯ ผ่านทางลำน้ำบางขาม แม่น้ำลพบุรี ซึ่งในพื้นที่ยังมีท่าเรือเมล์โดยสารขนาดใหญ่ขนส่งผู้คนอยู่ 2 แห่ง คือ ท่าขุนนางและท่าเรือเขียวเรือแดงบริเวณเหนือชุมชนตลาดล่าง แล่นรับส่งสินค้าและผู้โดยสารจากกรุงเทพฯ มายังเมืองลพบุรี เมื่อปี พ.ศ. 2508 เรือเมล์ได้หยุดแล่นถาวร เนื่องจากมีการพัฒนาระบบการคมนาคมทางบก ประกอบกับการสร้างเขื่อนกั้น

แม่น้ำลพบุรีบริเวณเหนือชุมชนตลาดล่าง และตรงเกาะวัดมณีชลขันธ์ ซึ่งเป็นการปิดเส้นทางสัญจรทางน้ำลงโดยสิ้นเชิง ต่อมาได้มีการวางผังเมืองใหม่ทำให้ศูนย์กลางของจังหวัดลพบุรีย้ายตำแหน่งที่ตั้งไปยังพื้นที่แห่งใหม่ ทำให้ชุมชนตลาดล่างที่เคยทำหน้าที่เป็นจุดเปลี่ยนถ่ายสินค้าและผู้คนต้องโรยราลง

เมื่อปี พ.ศ. 2511 เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่ (ภาพ 5) บริเวณใกล้ท่าเรือเขียวริมแม่น้ำลพบุรี ตรงข้ามวัดพรหมมาสตร์ ทำให้บ้านเรือนทางทิศใต้ของชุมชนตลาดล่างได้รับความเสียหายมากที่สุด รวมถึงบริเวณสามแยกซอยคูเมืองและชุมชนตลาดหน้าศาลลูกศรเพลิงลุกลามไปจนถึงตลาดท่าขุนนาง รวมมีบ้านเรือนสูญเสียไปกว่า 300 หลังคาเรือน ประชาชนไม่มีที่อยู่อาศัยนับพันคน ซึ่งเหตุการณ์ครั้งนั้นได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้แก่ภูมิทัศน์ย่านประวัติศาสตร์ตลาดล่างและเมืองประวัติศาสตร์ลพบุรีอย่างรุนแรง

ภาพ 4 แผนผังเมืองละโว้ (Plan de la ville de Louvo)
ที่มา: สำนักศิลปากรที่ 4 ลพบุรี, 2230. [แผนที่]. กรมศิลปากร.

ภาพ 5 ภาพถ่ายความเสียหายของชุมชนตลาดล่าง
ภายหลังเหตุการณ์ไฟไหม้ เมื่อ ปี พ.ศ. 2511
ที่มา: โดย เรารัก “ลพบุรี”, 2558. Facebook.
(https://www.facebook.com/photo.php?fbid=624830487645728&id=216424061819708&set=a.581027015359409)

ลักษณะทางกายภาพ

ย่านชุมชนตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี ตั้งอยู่บนเนินดินบริเวณริมแม่น้ำลพบุรี ซึ่งเป็นจุดบรรจบกันของเส้นทางน้ำ 3 สาย คือ แม่น้ำลพบุรี คลองบางขันหมาก และห้วยมูล เป็นชัยภูมิที่สำคัญต่อการพัฒนาและเป็นจุดที่มีความได้เปรียบด้านภูมิประเทศ เนื่องจากพื้นที่สูงกว่าบริเวณโดยรอบและติดเส้นทางน้ำทำให้เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยโบราณ

ลักษณะทางเศรษฐกิจ

การค้าขายในอดีต มีการซื้อขายบริเวณริมแม่น้ำลพบุรี ส่วนใหญ่เป็นการซื้อขายสินค้าอุปโภค-บริโภค (เช่น ข้าว ปลา ผัก ผลไม้) โดยมีพ่อค้าชาวจีนเข้ามาทำการซื้อขาย ปัจจุบันกิจกรรมด้านพาณิชยกรรมยังเป็นการค้าขายสินค้าอุปโภค-บริโภค แต่บริเวณค้าขายจะอยู่บริเวณขนานถนนพระรามและบริเวณถนนสุรสงครามตลอดแนวถนน โดยส่วนใหญ่เป็นการขายในรูปแบบการค้าปลีก ค้าส่ง ร้านอาหารตามสั่ง ร้านขายเครื่องสมุนไพร ร้านขายเครื่องจักสาน ธนาคาร ร้านสังฆภัณฑ์ ร้านยา ร้านขายอาหารสัตว์ และร้านขายของชำ โดยมีผู้ซื้อเป็นคนทั่วไปในย่านและประชาชนในละแวกใกล้เคียง ทำการค้าขายตั้งแต่ช่วงเช้าถึงเย็น

ลักษณะทางสังคม

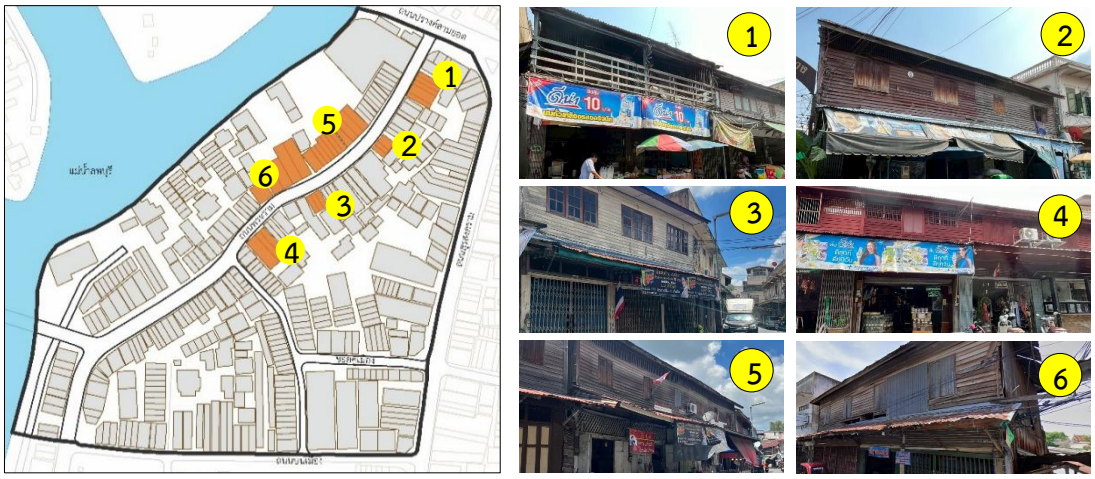
เดิมในอดีตย่านชุมชนตลาดล่างมีพ่อค้าแม่ค้าชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำการค้าในย่าน โดยมีศาลลูกศรเป็นพื้นที่ทำกิจกรรม และมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น แต่ในปัจจุบันมีการเปลี่ยนรูปแบบและการขยายครอบครัวมากขึ้น ทำให้มีคนไทยเชื้อสายจีนเพิ่มขึ้น คิดเป็นร้อยละ 50 ซึ่งปัจจุบันเหลือคนจีนดั้งเดิมที่ยังทำการค้าเหมือนเช่นในอดีตเพียงไม่กี่ร้าน ได้แก่ ร้านสัจจเวส ร้านสมุนไพร (เทพประเสริฐโอสถ) และร้านสิวะสถาน

ลักษณะอาคาร

การวางตัวของกลุ่มอาคารเกิดจากสภาพพื้นที่เป็นเนินลาดชัน เกิดลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เกาะตัวไปตามภูมิประเทศที่คดเคี้ยวไปตามลำน้ำมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบอาคารจากอาคารเรือนแถวไม้ค้าขายริมน้ำพัฒนาไปสู่อาคารพาณิชย์สูง จากการศึกษา

รูปแบบสถาปัตยกรรมของอาคาร บริเวณย่านชุมชนตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี พบว่า พื้นที่ศึกษามีลักษณะรูปแบบอาคารทางสถาปัตยกรรมที่มีความโดดเด่น สามารถจำแนกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

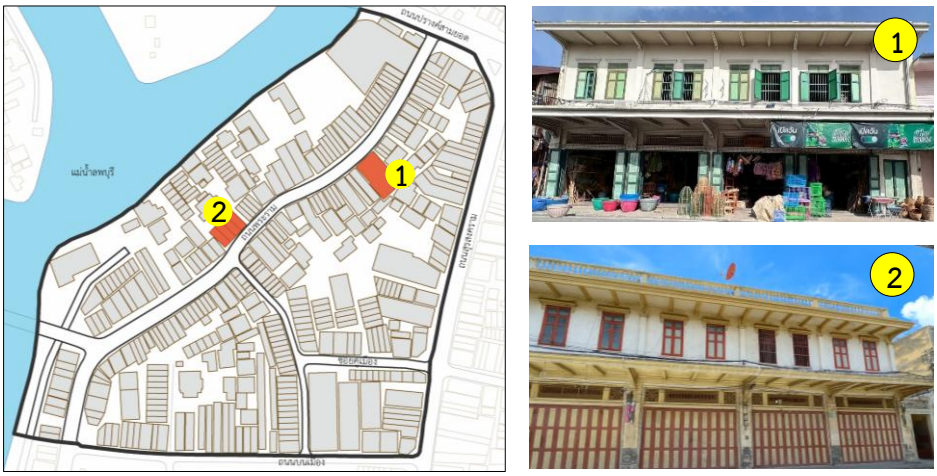
- เรือนแถวไม้แบบท้องถิ่น เป็นรูปแบบอาคารอยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์ ที่พบได้ในเขตเมืองเก่าลพบุรี โดยเฉพาะบริเวณริมถนนพระราม ซึ่งเป็นย่านการค้าดั้งเดิมที่มีความเจริญต่อเนื่องมาไม่น้อยกว่า 80 ปี ลักษณะอาคารโดยทั่วไปเป็นเรือนแถวไม้สูง 2 ชั้น หลังคาทรงจั่วหรือทรงปั้นหยา เรียงตัวต่อเนื่องกันประมาณ 4–8 คูหา โดยหันหน้าเข้าสู่ถนนเป็นหลัก ชั้นล่างของอาคารใช้เป็นพื้นที่ค้าขาย มีประตูไม้บานเฟี้ยมที่สามารถเปิดโล่งได้ตลอดความยาวคูหา ขณะที่ชั้นบนใช้เป็นพื้นที่อยู่อาศัย มีการเจาะช่องเปิดหน้าต่างตามแนวช่วงเสา ผนังภายนอกตีไม้ตามแนวยาวหรือแนวตั้งตามรูปแบบเฉพาะของแต่ละหลัง และมุงหลังคาด้วยสังกะสี (กุลพัชร์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา และเกรียงไกร เกิดศิริ, 2559) (ภาพ 6)

ภาพ 6 ตำแหน่งเรือนแถวไม้แบบท้องถิ่น

ที่มา: ผู้วิจัย, 2568

- ตึกแถวแบบท้องถิ่น เป็นรูปแบบอาคารพาณิชยกรรมที่เริ่มก่อสร้างขึ้นในช่วงประมาณ พ.ศ. 2471 โดยพัฒนารูปแบบต่อเนื่องจากตึกแถวในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีลักษณะผสมผสานอิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ากับบริบทท้องถิ่น โครงสร้างอาคารสะท้อนพัฒนาการด้านเทคโนโลยีการก่อสร้าง จากระบบผนังรับน้ำหนักแบบดั้งเดิมไปสู่การใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กที่ประกอบด้วยเสาและคานเป็นหลัก หลังคานิยมทำเป็นแผ่นคอนกรีตเสริมเหล็กแบบดาดฟ้าพร้อมแนวลูกกรงคอนกรีตกันตก องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่พบโดยทั่วไป ได้แก่ ช่องเปิดหน้าต่างแบบเกล็ดระบายอากาศ การทำชายคาคอนกรีตเสริมเหล็กยื่นออกมาตามแนวช่องเปิดพร้อมท้าวแขนรับกันสาด รวมถึงการประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นบริเวณกรอบหน้าต่าง ราวลูกกรง และค้ำยันคอนกรีต (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548) (ภาพ 7)

ภาพ 7 ตำแหน่งตึกแถวแบบท้องถิ่น
ที่มา: ผู้วิจัย, 2568

- ตึกแถวแบบสมัยใหม่ระยะต้น ตึกแถวแบบสมัยใหม่ระยะต้นเป็นรูปแบบอาคารพาณิชยกรรมที่สะท้อนพัฒนาการของสถาปัตยกรรมไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมในช่วงรัชกาลที่ 8 ถึงต้นรัชกาลที่ 9 โดยมีจุดเปลี่ยนสำคัญในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งรัฐมีบทบาทในการผลักดันแนวคิดความทันสมัย ความเป็นระเบียบ และการสร้างภาพลักษณ์ของเมืองแบบสากล ส่งผลให้รูปแบบอาคารพาณิชยกรรมเริ่มเปลี่ยนจากเรือนแถวไม้พื้นถิ่นไปสู่ตึกแถวคอนกรีตเสริมเหล็กที่มีรูปแบบเรียบง่ายและเป็นมาตรฐานมากขึ้น (ภาพ 8)

จากการสำรวจภาคสนามในพื้นที่ศึกษา พบว่า ตึกแถวสมัยใหม่ที่ยังหลงเหลือสามารถจำแนกออกเป็นตึกแถวจากสองช่วงเวลาหลัก ได้แก่

ช่วงสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ช่วง พ.ศ. 2470–2500) เป็นช่วงเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงสำคัญต่อรูปแบบและเทคนิคการก่อสร้างอาคารในประเทศไทย อันเป็นผลจากการพัฒนาระบบคมนาคมขนส่ง โดยเฉพาะระบบรถไฟ ซึ่งเอื้อให้การขนส่งวัสดุก่อสร้างสมัยใหม่ เช่น ปูนซีเมนต์และเหล็กเส้นมีความสะดวกมากขึ้น ส่งผลให้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กถูกนำมาใช้ในการก่อสร้างอาคารอย่างแพร่หลาย ตึกแถวในช่วงเวลาดังกล่าวมักเป็นอาคารสูง 2–3 ชั้น มีรูปทรงเรขาคณิตเรียบง่าย เน้นความสมมาตรของช่องเปิด ลดทอนรายละเอียดการประดับตกแต่งแบบดั้งเดิม แต่ยังคงปรากฏอิทธิพลของสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสัดส่วนและองค์ประกอบบางประการ นอกจากนี้ การบังคับใช้กฎหมายควบคุมการก่อสร้างอาคาร โดยเฉพาะกฎกระทรวง พ.ศ. 2498 ยังส่งผลต่อการกำหนดระยะร่นของอาคารริมถนนสาธารณะ ทำให้แนวอาคารและผังเมืองมีความเป็นระเบียบมากยิ่งขึ้น (สันต์ สุวัชราภินันท์, 2559)

ช่วงยุคพัฒนา (ประมาณ พ.ศ. 2500–2520) เช่น อาคารหมายเลข 3 และ 7 ในภาพ 8 เป็นตึกแถวที่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบสถาปัตยกรรมอาคารพาณิชยกรรมภายใต้บริบทการขยายตัวของเมือง ระบบเศรษฐกิจ และการพัฒนาระบบคมนาคม โดยการตัดถนนเพิ่มขึ้นส่งผลให้เมืองขยายตัวควบคู่ไปกับแนวถนน ลักษณะทางสถาปัตยกรรมมุ่งเน้นความเรียบง่ายและความประณีตในการออกแบบ มีการจัดองค์ประกอบเชิงเรขาคณิตอย่างเป็นระเบียบ และลดทอนองค์ประกอบเชิงประดับ โดยให้ความสำคัญกับการใช้สอยและการรองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของเมือง รูปแบบอาคารมีการใช้วัสดุและเทคนิคการก่อสร้างสมัยใหม่มากขึ้น ตึกแถวในช่วงเวลาดังกล่าวจึงทำหน้าที่เป็นภาพตัวแทนของความทันสมัยและการเปลี่ยนแปลงของเมืองตามพลวัตทางเศรษฐกิจและสังคมในช่วงหลังทศวรรษ 2500 (สันต์ สุวัชราภินันท์, 2559; Chomchon Fusinpaiboon, 2022)

ภาพ 8 ตำแหน่งตึกแถวแบบสมัยใหม่ระยะต้น

ที่มา: ผู้วิจัย, 2568

ด้านกรรมสิทธิ์

จากการสำรวจและการเก็บแบบสอบถามรวมทั้งข้อมูลจากหน่วยงานของรัฐแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินของย่านชุมชนตลาดล่างจังหวัดลพบุรีมีเพียงกรรมสิทธิ์เดียว คือที่เอกชน และเป็นที่ดินที่ได้รับการสืบทอดมรดกต่อกันมาของตระกูล ส่วนใหญ่เป็นการปล่อยเช่าเพื่อทำการค้า

คุณค่าของอาคาร

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง การสำรวจสภาพปัจจุบันของอาคารและบริบทพื้นที่ เพื่อประเมินคุณค่าตามเกณฑ์การประเมินคุณค่าอาคารประวัติศาสตร์ พบว่า ความแท้ (authenticity) และบูรณภาพ (integrity) เป็นกรอบแนวคิดหลักในการพิจารณาคุณค่าทางวัฒนธรรมของอาคาร โดยแนวคิดตาม Nara Document on Authenticity (UNESCO, ICCROM, & ICOMOS, 1994) ชี้ให้เห็นว่า การประเมินความแท้จำเป็นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของบริบททางสังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ครอบคลุมทั้งด้านรูปแบบ วัสดุ เทคนิคการก่อสร้าง บริบทแวดล้อม และจิตวิญญาณของสถานที่ ขณะที่แนวคิดด้านบูรณภาพตามสโตเวล (Stovel) (2004: 115 อ้างถึงใน ยงธนิศร์ พิมลเสถียร, 2557) มุ่งประเมินความครบถ้วนขององค์ประกอบทางประวัติศาสตร์และระดับการไม่ถูกรบกวนจากการเปลี่ยนแปลง ซึ่งสอดคล้องกับหลักการประเมินคุณค่าที่เสนอโดย ยงธนิศร์ พิมลเสถียร (255 7) จากการสำรวจพบว่า อาคารส่วนใหญ่ในย่านชุมชนตลาดล่างมีการปรับปรุง ซ่อมแซม หรือดัดแปลงจากรูปแบบดั้งเดิม โดยการดำเนินการมักเกิดจากการออกแบบและตัดสินใจของเจ้าของอาคารเองหรือการออกแบบโดยเจ้าของร่วมกับการว่าจ้างช่างก่อสร้าง วัสดุที่ใช้ในการซ่อมแซมหรือบูรณะส่วนใหญ่เป็นวัสดุและรูปแบบร่วมสมัย ซึ่งแตกต่างจากวัสดุดั้งเดิมที่สูญหายหรือชำรุด ส่งผลให้ระดับความแท้ในบางมิติ โดยเฉพาะด้านวัสดุและรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมลดลงจากสภาพเดิม นอกจากนี้ การต่อเติมอาคารที่พบได้แก่ การติดตั้งกันสาดบริเวณด้านหน้าอาคารและการติดตั้งเครื่องปรับอากาศ ซึ่งก่อให้เกิดองค์ประกอบทางกายภาพใหม่ เช่น การวางคอมเพรสเซอร์ในพื้นที่อยู่อาศัย และส่งผลต่อภาพลักษณ์โดยรวมของอาคารและบริบทของพื้นที่

ด้านบูรณภาพ เหตุอัคคีภัยครั้งใหญ่เมื่อปี พ.ศ. 2511 นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของอาคารเรือนแถวจำนวนมากในย่านชุมชนตลาดล่าง การซ่อมแซมและก่อสร้างทดแทนภายหลังเหตุการณ์ดังกล่าว ก่อให้เกิดการสูญเสียองค์ประกอบดั้งเดิมบางประการ และส่งผลกระทบโดยตรงต่อบูรณภาพด้านการไม่ถูกรบกวน

(intactness) ของย่าน แม้อาคารบางส่วนยังคงรักษาเค้าโครงและองค์ประกอบหลักจากอดีตไว้ได้ โดยภาพรวม บูรณภาพของย่านได้ถูกลดทอนลงจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องตามกาลเวลา

โดยสรุป อาคารในย่านชุมชนตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี ยังคงมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมในฐานะส่วนหนึ่งของพัฒนาการเมืองและย่านการค้าดั้งเดิม แม้ว่าระดับความแท้และบูรณภาพจะถูกกระทบจากเหตุการณ์ในอดีตและการปรับเปลี่ยนการใช้งานในปัจจุบัน การประเมินคุณค่าด้วยกรอบแนวคิดด้านความแท้และบูรณภาพจึงช่วยสะท้อนศักยภาพของอาคารในพื้นที่ในการนำไปใช้เป็นฐานสำหรับการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ และการจัดการย่านเมืองประวัติศาสตร์อย่างเหมาะสมและยั่งยืนในอนาคต

ผลสรุปข้อมูลจากแบบสอบถาม

ตาราง 2 แสดงข้อมูลจากแบบสอบถามผู้อยู่อาศัย ด้านคุณค่าและความสำคัญของชุมชน

ข้อมูลประกอบการสอบถาม		ร้อยละ (%)
1. ย่านชุมชนตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์	มาก	52.46
	ปานกลาง	32.75
	น้อย	14.79
2. สิ่งที่ควรมีการพัฒนาหรือปรับปรุงในชุมชน	ด้านภูมิทัศน์ของพื้นที่	30.63
	ด้านระบบสาธารณูปโภค/สาธารณูปการ	22.89
	ด้านความปลอดภัย	20.42
	ด้านคมนาคมและการเข้าถึงพื้นที่	11.62
	ด้านการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจ	7.39
	ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก	7.04
3. จุดเด่นหรือเอกลักษณ์ของชุมชน	อาคารสถาปัตยกรรมเก่าแก่	41.55
	อาหารและสินค้าชุมชน	19.01
	รูปแบบวิถีชีวิต	15.14
	วัฒนธรรมและประเพณี	14.08
	ศาสนาและความเชื่อ	10.21

ที่มา : ผู้วิจัย

ตาราง 3 แสดงข้อมูลจากแบบสอบถามผู้อยู่อาศัย ด้านคุณค่าและความสำคัญของอาคารและสถาปัตยกรรม

ข้อมูลประกอบการสอบถาม		ร้อยละ (%)
1. รูปแบบสถาปัตยกรรมของอาคารในย่านชุมชนตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี มีความโดดเด่นมากน้อยเพียงใด	มาก	64.08
	ปานกลาง	20.77
	น้อย	15.14
2. อาคารในย่านชุมชนตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี มีความโดดเด่นในด้านใด	อาคารเป็นตัวแทนที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตในอดีต	34.51
	อาคารแห่งแรกและมีความเก่าแก่ด้านอายุ	18.31
	อาคารมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์หรือบุคคลสำคัญในชุมชน	17.61
	อาคารมีลักษณะโดดเด่นหรือหายากในพื้นที่	17.25
	อาคารมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น	12.32
3. อาคารที่มีความโดดเด่นด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมในชุมชนควรมีการอนุรักษ์และฟื้นฟูหรือไม่	ควรมีการอนุรักษ์และฟื้นฟู	92.61
	ไม่ควรมีการอนุรักษ์และฟื้นฟู	7.39
4. หากมีพัฒนาอาคารในย่านชุมชนตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี ควรส่งเสริมให้มีการพัฒนาในด้านใด	ด้านการท่องเที่ยวและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ	50.70
	ส่งเสริมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์	27.11
	ด้านการสร้างสรรค์การใช้สอยใหม่โดยสอดคล้องและสัมพันธ์กับพื้นที่ชุมชน	22.18

ที่มา : ผู้วิจัย

การอภิปรายผลการศึกษา

จากการสำรวจพื้นที่ การเก็บข้อมูลจากแบบสอบถาม และการสัมภาษณ์หน่วยงาน และการทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง พบว่า ย่านชุมชนตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี มีคุณค่าและความสำคัญในฐานะพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์ที่สะท้อนพัฒนาการทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมของเมืองลพบุรีอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างเมือง ระบบคมนาคม และเหตุอัคคีภัยเมื่อปี พ.ศ. 2511 ส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์ของย่านโดยตรง อย่างไรก็ตามชุมชนยังคงรักษาเค้าโครงทางกายภาพและบทบาททางสังคมในฐานะย่านการค้าดั้งเดิมไว้ได้ในระดับหนึ่ง สอดคล้องกับแนวคิดการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่มองพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์เป็นผลลัพธ์ของการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง มากกว่าการคงสภาพในช่วงเวลาใดช่วงเวลาหนึ่ง

เมื่อพิจารณาความคิดเห็นของผู้อยู่อาศัย พบว่า การรับรู้คุณค่าของชุมชนและอาคารมีความสอดคล้องกับกรอบแนวคิดการอนุรักษ์บนฐานคุณค่า โดยผู้อยู่อาศัยร้อยละ 52.46 เห็นว่า ชุมชนมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ในระดับมาก สะท้อนการตระหนักถึงคุณค่าทางประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วมของชุมชน ขณะที่อาคารและวิถีชีวิตในพื้นที่ถูกมองว่าเป็นหลักฐานของพัฒนาการเมืองลพบุรี และเป็นฐานของอัตลักษณ์และรากเหง้าของชุมชน ซึ่งเชื่อมโยงกับอาคารสถาปัตยกรรมเก่าแก่ในสัดส่วนสูงสุด

(ร้อยละ 41.55) นอกจากนี้ ผู้อยู่อาศัยรับรู้อาคารในย่านว่า มีคุณค่าเชิงสถาปัตยกรรมในระดับสูง (ร้อยละ 64.08) และควรได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟู (ร้อยละ 92.61) ผลการศึกษาสะท้อนว่า คุณค่าของพื้นที่ครอบคลุมทั้งมิติทางกายภาพและมิติทางสังคมวัฒนธรรมอันเป็นสาระสำคัญของแนวคิดการอนุรักษ์บนฐานคุณค่า

ด้านการประเมินคุณค่าอาคาร ด้านความแท้ (authenticity) และบูรณภาพ (integrity) พบว่า อาคารส่วนใหญ่มีการปรับปรุงซ่อมแซมและต่อเติมด้วยวัสดุและรูปแบบร่วมสมัย ส่งผลให้ความแท้ในบางมิติ โดยเฉพาะด้านวัสดุและรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมลดลง ขณะที่บูรณภาพของย่านได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องและเหตุการณ์ในอดีต ผลการศึกษาชี้ว่าการประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดดังกล่าวช่วยให้สามารถมองเห็นทั้งข้อจำกัดและศักยภาพของอาคารและย่านในฐานะทรัพยากรทางวัฒนธรรม และสามารถนำไปใช้เป็นฐานในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูที่เชื่อมโยงการรักษาอัตลักษณ์เข้ากับการใช้ประโยชน์ร่วมสมัย เช่น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นแนวทางที่ได้รับการสนับสนุนจากผู้อยู่อาศัยในระดับสูง (ร้อยละ 50.70) อันเอื้อต่อการจัดการพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์อย่างเหมาะสมและยั่งยืนในระยะยาว

ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

การกำหนดแนวทางการอนุรักษ์บนฐานคุณค่า (Value-based conservation) โดยยึดหลักการอนุรักษ์บนฐานคุณค่าตามกรอบกฎบัตรเบอร์รา (Burra charter) และแนวคิดของโจกิเลห์โต (Jokilehto) ซึ่งเน้นการทำความเข้าใจคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม และสังคมวัฒนธรรมของพื้นที่เป็นฐานในการจัดการ เนื่องจากผลการสำรวจพบว่า ผู้อยู่อาศัยร้อยละ 52.46 รับรู้ถึงความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในระดับมากและเชื่อมโยงอัตลักษณ์ของย่านกับอาคารสถาปัตยกรรมเก่าแก่ในสัดส่วนสูงสุด (ร้อยละ 41.55) การอนุรักษ์จึงควรมุ่งรักษาความหมายและอัตลักษณ์ของพื้นที่ควบคู่กับองค์ประกอบทางกายภาพ

การประเมินและจัดการอาคารด้วยกรอบความแท้และบูรณภาพ ควรนำกรอบแนวคิดด้านความแท้ (authenticity) และบูรณภาพ (integrity) มาใช้เป็นเครื่องมือหลักในการประเมินและกำหนดระดับการแทรกแซงอาคาร เนื่องจากการซ่อมแซมและต่อเติมในอดีต รวมถึงเหตุอัคคีภัยเมื่อปี พ.ศ. 2511 ส่งผลให้บูรณภาพด้านการไม่ถูกรบกวนของย่านลดลง เนื่องจากผลการสำรวจชี้ว่า ผู้อยู่อาศัยร้อยละ 64.08 รับรู้ว่าอาคารมีคุณค่าเชิงสถาปัตยกรรมสูง และร้อยละ 92.61 เห็นว่าอาคารที่มีคุณค่าควรได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟู จึงควรมีแนวทางควบคุมการบูรณะ ซ่อมแซม และต่อเติมให้สอดคล้องกับรูปแบบ วัสดุ และบริบทเดิมของพื้นที่

การส่งเสริมการใช้ประโยชน์อาคารอย่างเหมาะสม (Adaptive reuse) ควรสนับสนุนการใช้ประโยชน์อาคารในรูปแบบที่สอดคล้องกับคุณค่าทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชน โดยผลการสำรวจพบว่า ผู้อยู่อาศัยให้การสนับสนุนการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวและกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากที่สุด (ร้อยละ 50.70) รองลงมา ได้แก่ การพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ (ร้อยละ 27.11) แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับหลักการ Adaptive reuse ซึ่งช่วยให้การอนุรักษ์สามารถดำเนินควบคู่กับการใช้ประโยชน์ร่วมสมัย และเสริมสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจของชุมชน

การเสริมสร้างบทบาทและการมีส่วนร่วมของชุมชน เนื่องจากการรับรู้คุณค่าและอัตลักษณ์ของย่านสะท้อนผ่านความคิดเห็นของผู้อยู่อาศัยอย่างชัดเจน จึงควรส่งเสริมกระบวนการอนุรักษ์ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การประเมินคุณค่า การกำหนดแนวทางไปจนถึงการจัดการระยะยาว แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับ Nara Document on Authenticity ซึ่งให้ความสำคัญกับบริบททางสังคมและชุมชนในฐานะแหล่งข้อมูลหลักของคุณค่าทางวัฒนธรรม

บรรณานุกรม

กุลพัชร์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา และเกรียงไกร เกิดศิริ. (2559). เรือนแถวพื้นถิ่นในภูมิทัศน์ย่านประวัติศาสตร์ตลาดล่าง ถนนพระราม จังหวัดลพบุรี. *สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวินิจฉัย, 15*(1), 77–78. https://so01.tci-thaijo.org/index.php/arch-kku/article/view/66851/54609

ยงธนิศร์ พิมลเสถียร. (2557). *การปรับปรุงฟื้นฟูเมืองและการอนุรักษ์เมือง* (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขเพิ่มเติม) สำนักงานบริหารการพิมพ์ธรรมศาสตร์.

เรารักลพบุรี. (2558, 19 มกราคม). *ภาพถ่ายความเสียหายของชุมชนตลาดล่างภายหลังเหตุการณ์ไฟไหม้ ปี พ.ศ. 2511* [Image attached]. Facebook. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=624830487645728&id=216424061819708

สันต์ สุวัชราภินันท์. (2559). ย้อนอ่านสถาปัตยกรรมตึกแถวในถนนท่าแพ : เส้นทางของความทันสมัยเมืองเชียงใหม่. *หน้าจั่ว : ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย, 13*, 231–247. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA/article/view/72884

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2548). แผนที่ชุมชนเมืองเก่าลพบุรี. สำนัก.

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2553). *โครงการกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าลพบุรี.* https://nced.onep.go.th/opendata/2568/oldtown36_announce/lopburi.pdf

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2565). *คู่มือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมประเภทย่านชุมชนเก่า*. https://culturalenvi.onep.go.th/post/detail/35

สำนักศิลปากรที่ 4 ลพบุรี. (2230). *แผนผังเมืองละโว้ (Plan de la ville de Louvo)* [แผนที่]. กรมศิลปากร.

Australia ICOMOS. (2013). *The Burra charter: The Australia ICOMOS charter for places of cultural significance* (Originally adopted 1979). http://portal.iphan.gov.br/uploads/ckfinder/arquivos/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31_10_2013.pdf

Feilden, B. M. (2003). *Conservation of historic buildings* (3rd ed.). Architectural Press.

Fusinpaiboon, C. (2022). *Strategies for the renovation of old shophouses, built during the 1960s and 1970s in Bangkok (Thailand), for mass adoption and application*. *Journal of Asian Architecture and Building Engineering, 21*(5), 1697–1718. https://doi.org/10.1080/13467581.2021.1942880

Jokilehto, J. (1999). *A history of architectural conservation*. Butterworth-Heinemann.

UNESCO. (1972). *Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage.* https://whc.unesco.org/en/conventiontext/

UNESCO. (2003). *Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage.* https://ich.unesco.org/en/convention

UNESCO, ICCROM, & ICOMOS. (1994). *The Nara document on authenticity*. https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2020-05/convern8_06_thenaradocu_ing.pdf